

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 23 (36)

Суми – 2020

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i23.p68>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ, В УКРАЇНІ

Ромців Олена Ігорівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету "Львівська політехніка"

У статті здійснено науковий аналіз особливостей інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Встановлено, що попри значний внесок, зроблений у напрямку вирішення важливих питань цього інституту, правова регламентація процесу забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, а також механізм такого забезпечення на практиці потребують негайного вдосконалення, модернізації і подальших комплексних наукових розробок.

На підставі аналізу сучасного стану забезпечення безпеки учасників кримінального провадження визначено причини, які впливають на ефективність такої діяльності та заходи їх усунення, а саме: фінансування програм із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні (створення окремого державного фонду за рахунок матеріальних стягнень від збитків, завданих злочинами, та коштів, які злочинці вносять під заставу); організаційне забезпечення (встановлення відповідних строків проведення заходів безпеки, професійна підготовка працівників правоохоронних органів, які здійснюють заходи безпеки); налагодження належної взаємодії між суб'єктами, які здійснюють захист таких осіб тощо. Аналізуючи названі проблеми, можна зробити висновок, що в основному вони лежать у трьох великих площинах: правовій, економічній та організаційній.

Висвітлено недоліки у правовому механізмі забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в Україні; обґрунтовано необхідність та шляхи удосконалення законодавства у цій сфері з урахуванням світових стандартів.

У зв'язку з цим пропонуємо хоча б доповнити КПК України окремою Главою 10-1, виклавши її в такій редакції: «Застосування процесуальних та спеціальних заходів щодо безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні». Запропоновано також, що для забезпечення захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, потрібно створити спеціальний структурний підрозділ у правоохоронній системі України.

Ключові слова: забезпечення безпеки, заходи безпеки, захист учасників кримінального судочинства, кримінальне провадження, кримінальний процес.

Romtsiv O.I. The features of the ensure the security of people involved in criminal proceedings in Ukraine. The article analyzes institute of the security assurance for people involved in criminal proceedings. It is established that despite the significant contribution made to solve important issues of this institute, the legal regulation of the process of security assurance for participants in criminal proceedings, as well as the mechanism of such assurance practically need immediate improvement, modernization, and further comprehensive research.

Based on the analysis of the current state of security of participants in criminal proceedings, the reasons that affect the efficiency of such activities and measures to eliminate them, namely: financing of programs to ensure the security for people involved in criminal proceedings (creating a separate state fund through financial penalties for damages caused by crimes and funds that criminals make on bail);

organizational support (establishment of appropriate terms of security measures, professional training of law enforcement officers who carry out security measures); establishing proper interaction between entities that protect such persons, etc. By analyzing these problems, we can conclude that they mainly lie in three major areas: legal, economic and organizational.

The drawbacks in the legal mechanism for security ensuring for people involved in criminal proceedings in Ukraine are highlighted; the necessity and ways of improvement of the legislation in this area taking into account the world standards are substantiated.

In this regard, we propose to at least supplement the CPC of Ukraine with a separate Chapter 10-1, setting it out as follows: "Application of procedural and special measures for the security of people involved in criminal proceedings". It is also proposed that to ensure the security of people involved in criminal proceedings, it is necessary to create a special structural unit in the law enforcement system of Ukraine.

Key words: security, security measures, protection of participants in criminal proceedings, criminal proceedings, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Зрозуміло, що одним із найефективніших способів перешкоджання досудовому розслідуванню злочинів є протиправний вплив на учасників кримінального судочинства з боку зацікавлених осіб. З іншого боку, обов'язок давати правдиві свідчення учасниками судочинства може бути виконаний лише за умови гарантування державою їх безпеки та недоторканості. Саме тому забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є вкрай важливим та обов'язковим для ефективного розслідування злочинів, і потребує розробки науково обґрунтованих висновків та рекомендацій, які були б спрямовані на вдосконалення тактики захисту учасників судочинства від злочинних посягань.

Дослідженням питань, пов'язаних із забезпеченням безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, займалися вчені-правознавці, серед яких: А. Антошина, Б. Арзал'ян, В. Биков, Л. Брусніцина, О. Бондаренко, В. Бояров, С. Ворожцов, О. Гогусь, В. Гончаров, М. Гошовський, В. Галаган, О. Зайцева, С. Пашков, Т. Панасюк, Є. Жаріков, В. Зеленецький, І. Івашкевич, М. Казаренко, Н. Карпов, В. Клименко, В. Кожевніков, А. Кратінов, О. Кучинська, З. Смітєнко, С. Стахівський, В. Строгий, В. Устинов, Л. Шестопалова та ін. Проте на сьогоднішній день залишилось ще багато проблем, які потребують свого якнайшвидшого вирішення.

Метою даної статті є висвітлення особливостей забезпечення безпеки осіб під час розслідування злочинів, а також виявлення недоліків та прогалин правового регулювання процесу його здійснення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, часто виступає маркером, що визначає рівень захищеності учасників кримінального

процесу, створення належних умов для всебічного, повного та об'єктивного розслідування злочину, і, як наслідок, рівень демократичності та гуманності цілого суспільства.

Треба визнати, що сьогодні процес забезпечення безпеки осіб на досудовому слідстві і в цілому під час судового розгляду справ в Україні знаходиться у вкрай незадовільному стані. Так, за результатами нашого дослідження, 93,4% практичних працівників висловились за необхідність удосконалення забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. На їхню думку, потребує удосконалення: нормативно-правове регулювання – 34,5% опитаних; процедурне забезпечення – 45,7%; організаційно-тактичне – 71,3%; фінансове і матеріальне – 84,1%.

Серед причин, які впливають на такий стан речей, варто виділити наступні: наявність незначного досвіду роботи працівників правоохоронних структур щодо забезпечення безпеки; замовчування фактів впливу на осіб, як незначних та випадкових; нехтування взагалі такими можливостями, як процедура забезпечення безпеки; фінансові труднощі при проведенні таких заходів (ні для кого не є таємницею, що найбільш масштабні та реальні заходи забезпечення безпеки проводяться за рахунок особи, щодо якої такі заходи впроваджуються); обмеженість термінів застосування цих заходів; незнання тактичних та організаційних засад проведення таких заходів; недостатня довіра до підрозділу, що виконує такі заходи; недовіра потерпілих, свідків та інших учасників кримінального провадження, що потребують захисту, до ефективності таких заходів тощо.

Як бачимо, в процесі забезпечення безпеки осіб під час кримінального провадження виникає досить багато проблем, мабуть, саме тому кількість застосування таких заходів є невеликою.

За даними експерта програми реформування правоохоронної та судової систем Українського інституту майбутнього Д. Монастирського, у 2017 р. в Україні здійснювалися довготривалі заходи захисту стосовно близько 300 осіб (понад чверть з них не є свідками, а є працівниками суду або правоохоронних органів) [1]. Як правило, захист свідків здійснюється шляхом надання їм фізичної особистої охорони – чотирьох-шести спецпризначенців, які по чергово супроводжують свідка (та його родину). Головне, що фізична особиста охорона не убезпечує від збройних нападів у людних місцях, підривів автомобіля чи місця проживання свідка.

Аналізуючи названі проблеми, можна зробити висновок, що в основному вони лежать у трьох великих площинах: правовій, економічній та організаційній.

До правових слід віднести проблеми такі як: відсутність єдиного законодавчого розуміння «забезпечення безпеки», яке було б відображено у КПК України; відсутність окремого розділу у чинному КПК України, який би конкретизував та гармонізував із базовим Законом «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», процедури надання захисту визначеному колу суб'єктів, переліку злочинів, а також порядок здійснення нагляду за цим процесом.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити КПК України окремою Главою 10-1, виклавши її в такій редакції: «Застосування процесуальних та спеціальних заходів щодо безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні».

У світовій практиці щодо забезпечення захисту свідків розрізняють процесуальні та непроцесуальні заходи захисту.

Процесуальні – це спеціальні правила ведення допиту свідків у межах кримінального провадження, а також процесуальний захист вразливої категорії свідків з метою запобігання їх віктимізації. Як правило, процесуальні заходи визначено в кримінально-процесуальному законодавстві.

Непроцесуальні заходи – це захист свідка через забезпечення його основних прав і свобод шляхом застосування програми захисту свідків.

Слід зазначити, що на відміну від процесуальних засобів захисту, які частково визначені в КПК України та періодично застосовують на практиці, із використанням непроцесуальних (спеціальних) засобів є значно більше труднощів, оскільки «Програма захисту свідків» (ПЗС) як інститут в Україні не застосовується, незважаючи на позитивний досвід її впровадження у більшості країн Європи [2, с. 122-

123].

Також підтримуємо думку М. Копетюк щодо необхідності доповнення ст. 59 Конституції України частиною третьою такого змісту: «Кожен має право на забезпечення безпеки в разі наявності реальної загрози їхньому життю, здоров'ю чи майну» [3].

До економічних, які, до речі, більшість фахівців вважають одними з основних в цієї сфері, слід віднести проблеми неналежного фінансування процесу забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Так, для прикладу, в Австралії річний бюджет на фінансування забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства складає близько 1 млн. 80 тис. доларів США, в США – 53 млн. доларів США, в Італії – 65 млн. євро; навіть у Південно-Африканській Республіці такий бюджет сягає близько 7,5 млн. доларів США тощо. В нашій державі ці суми в сотні разів менші і йдуть в основному на зарплату судовій міліції та її забезпечення [4, с. 128].

Зокрема, в Україні для захисту 300 осіб потрібно 1200 професійних охоронців, які фінансуються за рахунок платників податків. Захист одного свідка коштує державі, мінімум, 1,5 млн. грн. на рік. Таким чином, лише на особисту охорону держава витрачає щороку до 500 млн. грн. (без охорони майна) [1].

Як бачимо, фінансування програм захисту учасників кримінального процесу у різних країнах різні і залежать від різних чинників (від чисельності населення, рівня життя суспільства, рівня злочинності тощо). Але головною умовою є те, щоб обсяг коштів, виділених на забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, був достатнім для ефективного функціонування системи захисту та пропорційним з майбутніми відшкодуваннями, пов'язаними з покращанням криміногенної обстановки в державі або більш ефективним правосуддям.

Вихід із ситуації, що склалася в Україні з фінансуванням заходів забезпечення безпеки свідків та інших учасників кримінального процесу, О. Гриньків частково вбачає у введенні додаткового покарання у вигляді штрафних санкцій за вчинення будь-якого злочину без винятку, а одержані таким шляхом кошти автор пропонує спрямувати на забезпечення зазначених заходів і програм, створивши спеціальний фонд допомоги учасникам кримінального судочинства [5, с. 223–230]. При цьому позитивним є досвід Таїланду, де річний бюджет програми захисту за видами фінансування розподілено на три напрями: фінансове забезпечення поліцейських заходів (охорона будинків, особиста охорона тощо); фінансове забезпечення спеціальних заходів

(переселення особи, зміна ідентифікаційних даних особи); виплата компенсацій сім'ям вбитих свідків [4, с. 128].

До організаційних проблем належать: строковість проведення заходів безпеки; недостатня обізнаність працівників правоохоронних органів, які приймають рішення про застосування заходів безпеки; відсутність належної взаємодії між суб'єктами, що ініціюють, та суб'єктами, що виконують рішення про вжиття заходів безпеки; часткова (неповна) поінформованість органів, що виносять рішення про застосування заходів безпеки, про всі наявні можливості та ресурси спецпідрозділів судової міліції тощо [6, с. 18].

І якщо переважна більшість перелічених вище проблем має, як правило, суб'єктивний характер, то щодо проблеми строковості процесу забезпечення безпеки існує безперечно слушна думка окремих фахівців [6, с. 33], про застосування поділу на спрощену або короткострокову програму захисту учасників кримінального судочинства (коли є необхідність негайного усунення загрози) та більш ґрунтовну, довгострокову програму, розраховану на триваліший захист особи. Оскільки ці програми відрізняються підставами застосування заходів забезпечення безпеки таких осіб, загрозами для слідства, витратами, то вони повинні мати і відмінні механізми їх реалізації, а саме: більш спрощений механізм обрання та застосування короткострокових заходів, і більш деталізований та обґрунтований - для довгострокових. На відміну від європейських країн, в Україні механізм застосування короткострокових заходів не відрізняється від довгострокових, хоча останні є суттєво витратнішими.

Загалом, наявний в Україні інструментарій щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження не породжує суттєвого дисонансу із наявними європейськими стандартами у зазначеній сфері. В той же час, сучасний стан справ не дозволяє стверджувати й про їх гармонічну відповідність [7, с. 92]. Обрання та застосування конкретних заходів безпеки потребує більш комплексного підходу. Поєднання різних заходів повинно ретельно продумуватись та плануватись уповноваженими суб'єктами, що забезпечить їх більшу ефективність.

Відповідно до ст. 7 ЗУ "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" заходами забезпечення безпеки є [8]: а) особиста охорона, охорона житла і майна; б) видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; в) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших

переговорів, візуальне спостереження; г) заміна документів та зміна зовнішності; д) зміна місця роботи або навчання; е) переселення в інше місце проживання; є) поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; ж) забезпечення конфіденційності відомостей про особу; з) закритий судовий розгляд.

З урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки.

Проте на сьогоднішній день відсутні чіткі критерії застосування тих чи інших заходів забезпечення безпеки, не визначено за яких умов достатньо застосування лише особистої охорони, а коли необхідна, наприклад, зміна документів та заміна зовнішності. В Законі часто вживається словосполучення "у разі необхідності", яке є оціночним поняттям, що інтерпретується та конкретизується на розсуд уповноваженого органу у кожній конкретній ситуації. Саме тому, напевно, в Україні основними заходами захисту, як правило, є лише особиста охорона та сповіщення про небезпеку (найпростіші у застосуванні та найменш фінансово затратні, але не завжди достатньо ефективні заходи), тоді як в країнах ЄС часто застосовують переселення, зміну особистих даних особи, надання психологічної, матеріальної, організаційної допомоги (переїзд, пошук нового житла, опанування нової професії, працевлаштування за новим місцем проживання, влаштування дітей в заклади освіти, матеріальна підтримка протягом певного часу тощо).

Також ускладнює застосування заходів безпеки те, що Закон не містить переліку злочинів, під час розслідування яких можна або необхідно застосовувати заходи захисту осіб. Тобто такі заходи безпеки застосовуються у будь-якому кримінальному провадженні, натомість в окремих країнах ЄС забезпечення безпеки здійснюється лише у справах щодо тяжких, особливо тяжких злочинів, в інших - залежно від предмета посягання чи характеру способу вчинення (передусім у провадженнях про тероризм, організовану злочинність, корупційні злочини тощо).

Ще один момент, на який варто звернути увагу, це органи, що забезпечують безпеку осіб. Відповідно до статті 3 Закону, до них належать державні органи, які [8]: а) приймають рішення про застосування заходів безпеки; б) здійснюють заходи безпеки.

Рішення про застосування заходів безпеки відповідно до ст. 3 Закону приймається слідчим, прокурором, судом, органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність. Рішення про застосування заходів безпеки може

бути прийнято слідчим суддею у випадках, передбачених статтею 206 Кримінального процесуального кодексу України.

Здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи.

Як бачимо, перелік органів, які забезпечують безпеку осіб, є досить широкий, але це, на жаль, не завжди позитивно впливає на ефективність застосування заходів безпеки. Крім того, ці органи потребують у своєму штаті спеціально навчених працівників, бажано з освітою психолога, які б могли реально оцінити рівень загрози і, як наслідок, застосувати саме ті заходи безпеки, які будуть достатніми та необхідними в кожному

конкретному випадку.

Тому вважаємо, позитивно вплинуло б на якість забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, створення окремої структури в правоохоронних органах, яка б займалась застосуванням заходів безпеки до таких осіб, а також веденням спільно з оперативними працівниками інформаційно-накопичувальних справ.

Висновок. Звичайно, висвітлити усі без винятку проблеми, які на сьогодні мають місце у процесі забезпечення безпеки учасників кримінального провадження при розслідуванні злочинів, неможливо, оскільки на практиці слідчі постійно зіштовхуються з новими, раніше не відомими ситуаціями та складними завданнями. Однак це не виключає необхідності окреслити коло найбільш частих, типових проблем, та надати певні рекомендації по їх вирішенню.

Література:

1. Захист свідків в Україні: UIF презентував концепцію нового закону. URL: <https://www.uifuture.org/post/zahist-svidkiv-v-ukraini-uif-presentuvav-koncepciu-novogo-zakonu/>
2. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 3(15). С. 119–128.
3. Копетюк М. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні. Історико-правовий часопис. 2013. №2. С. 126-131.
4. Гриньків О. О. Допомога учасникам кримінального процесу під час забезпечення безпеки. Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 127-129.
5. Гриньків О. О., Ляш А. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: монографія. Тернопіль: Астон, 2012. 260 с.
6. Бардацька О. В., Орлеан А. М. Забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальних справах, пов'язаних з торгівлею людьми. Київ, 2010. 55 с.
7. Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 3 (7). С. 87-92.
8. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>